

Received: 2024/11/13

Accepted: 2025/6/27

from 185 to 210

Jafar Gol-Mohammadi

Assistant Professor of Education
(Islamic Ethics), Faculty of Islamic
Studies and Thought, University of
Tehran, Iran.
gmohamad@ut.ac.ir

Seyyede Fatemeh

Ghorbani

Ph.D student in Islamic Studies
(Islamic Ethics), Faculty of Islamic
Studies and Thought, University
of Tehran, Iran. (Corresponding
Author)
fatemeh.qorbani@ut.ac.ir

Tendency strategies for resolving identity crisis during adolescence from verse and narration perspectives

Abstract

Identity, understood as a sense of an “independent self,” crystallizes during adolescence—a stage where individuals distance themselves from childhood dependency and confront challenges in achieving autonomy. This period often marks the onset of an “identity crisis,” a concept employed by psychologists to describe the complexities of adolescent identity formation. The adolescent identity crisis is a fundamental psychosocial challenge with profound implications for personality development and behavioral orientation. Drawing upon the rich sources of the Holy Quran and the traditions (Hadith) of the Ahl al-Bayt (a.s.), this paper examines educational strategies at three levels—reinforcement, directional, and control—that can be effective in managing and resolving this crisis. The first section elucidates innate human dispositions (fitrah) such as the inclination towards worship, truth-seeking, aestheticism, novelty, and the need for affection, and investigates their role in the formation of an independent identity. Subsequently, the paper proposes strategies for managing natural desires, including egocentrism, materialism, ambition, and emotionalism. These strategies, which emphasize moral virtues, patience, moderation, and the strengthening of a God-centric orientation, serve to facilitate the adolescent’s path toward a mature identity. The findings indicate that strategies derived from Islamic teachings, when implemented by families, educators, and educational institutions, can guide adolescents toward a healthy resolution of the identity crisis. This process fosters a balanced development of personality and the attainment of a desirable moral, spiritual, and social identity.

Keywords:

Identity Crisis, Adolescence,
Hadith, Quran, Perfectionism,
Innate Dispositions (Fitrah),
Affection.

راهکارهای گرایشی حل بحران هویت در دوران نوجوانی از دیدگاه آیات و روایات

جعفر گل محمدی

استادیار مدرسی معارف (اخلاق اسلامی) دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، ایران.
gmohamad@ut.ac.ir

سیده فاطمه قربانی

دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی (اخلاق اسلامی) دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول).
fatemeh.qurbani@ut.ac.ir

چکیده

هویت به عنوان «کیستی مستقل» در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد؛ مرحله‌ای که فرد از وابستگی دوران کودکی فاصله گرفته و با چالش‌هایی در مسیر دستیابی به هویتی مستقل مواجه می‌شود. این دوره، نقطه‌ی آغاز بحران هویت است؛ مفهومی که روان‌شناسان برای توصیف پیچیدگی‌های هویتی نوجوانان به کار می‌برند. بحران هویت در دوران نوجوانی یکی از چالش‌های اساسی روان‌شناختی و اجتماعی است که آثار عمیقی بر شکل‌گیری شخصیت و جهت‌گیری‌های رفتاری نوجوانان برجای می‌گذارد. این مقاله با بهره‌گیری از منابع غنی قرآن کریم و روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام، به بررسی راهکارهای تربیتی در سه سطح تقویتی، جهت‌دهی و کنترلی می‌پردازد که می‌تواند در مدیریت و حل بحران هویت مؤثر واقع شود. در بخش نخست، به تبیین گرایش‌های فطری همچون پرستش‌گرایی، حقیقت‌طلبی، زیبایی‌گرایی، نوگرایی و محبت‌خواهی پرداخته شده و نقش آن‌ها در شکل‌گیری هویت مستقل بررسی گردیده است. سپس راهکارهایی برای کنترل امیال طبیعی همچون خودخواهی، دنیاگرایی، جاه‌طلبی و احساس‌محوری ارائه شده است که با تأکید بر فضائل اخلاقی، صبر، اعتدال و تقویت خداخواهی، مسیر تربیت هویتی نوجوان را هموار می‌سازند. نتایج مقاله نشان می‌دهد که راهکارهای مبتنی بر معارف اسلامی، در صورت اجرا توسط خانواده، مربیان و نهادهای تربیتی، می‌تواند موجب عبور سالم نوجوان از بحران هویت، رشد متوازن شخصیت، و دستیابی به هویت اخلاقی، معنوی و اجتماعی مطلوب گردد.

واژگان کلیدی:

بحران هویت، دوران نوجوانی، روایات، قرآن، کمال‌گرایی، گرایش‌های فطری، محبت‌گرایی.

۱- مقدمه

انسان موجودی در حال تحول و تکامل است و دوران نوجوانی یکی از حساس‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین مراحل زندگی او محسوب می‌شود. در این مرحله، فرد از کودکی عبور می‌کند و با ورود به دوران بلوغ جسمی و فکری، به استقلال نسبی در تعقل، تفکر و هویت دست می‌یابد. شخصیت او شکل می‌گیرد و توانایی انتخاب و تعریف کیستی خود در جامعه را به دست می‌آورد. اریک اریکسون (۱۹۶۸) بحران هویت را به عنوان یکی از مراحل اصلی رشد روانی-اجتماعی نوجوانان معرفی کرده است. عبور موفق از این بحران زمینه‌ساز شکل‌گیری هویتی مثبت و تقویت احساس خودشناسی است؛ اما در صورت مواجهه با عوامل بیرونی و تعارضات هویتی، این فرایند با اختلال مواجه می‌شود و نوجوان ممکن است دچار آسیب‌های شخصیتی، عاطفی و رفتاری گردد. دسترسی نداشتن به راهکارهای مؤثر در فرایند هویت‌یابی، نوجوان را در معرض آسیب‌های اخلاقی، ناهنجاری‌های اجتماعی و مشکلات روانی قرار می‌دهد و موجب بی‌تعادلی شخصیت او می‌شود. با توجه به اینکه رفتار و کنش‌های نوجوان بازتابی از بینش‌ها و گرایش‌های اوست، استفاده از راهکارهایی مبتنی بر هدایت و سامان‌دهی گرایش‌ها می‌تواند در فرایند هویت‌یابی نقش آفرین باشد. در این پژوهش، تمرکز بر بررسی راهکارهایی است که به تقویت، کنترل و جهت‌دهی امیال و گرایش‌های نوجوان می‌پردازند.

قرآن کریم و روایات معصومین^(ع) به عنوان منابع اصیل تعلیمات اسلامی، دستورالعمل‌هایی بنیادین برای فرایند هویت‌بخشی ارائه می‌دهند. بهره‌مندی از این آموزه‌ها در دوران نوجوانی می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری هویت سالم ایفا کند؛ از این رو، پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع دینی، به شناسایی راهکارهایی برای هدایت گرایش‌های نوجوان برای حل بحران هویت می‌پردازد.

یافته‌های این پژوهش می‌تواند به غنای مباحث علوم انسانی (روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی) در حوزه بحران هویت کمک کند و نقش کاربردی دین را در حل مسائل روحی و اجتماعی بشر به تصویر بکشد؛ همچنین نتایج آن می‌تواند راهگشای والدین، مربیان و مسئولان فرهنگی در طراحی برنامه‌های پیشگیرانه و درمانی بحران هویت در نوجوانان باشد.

۲- پیشینه پژوهش

نخستین بار روان‌شناس آلمانی، اریک اریکسون، مفهوم بحران هویت را در چارچوب نظریه رشد روانی-اجتماعی در سال ۱۹۵۶ مطرح کرد. این مفهوم در سال‌های بعد در حوزه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی مورد توجه گسترده قرار گرفت و ابعاد مختلف آن از جمله انواع، آثار و پیامدها در پژوهش‌های گوناگون بررسی شده‌اند.

درباره بحران هویت آثار متعددی اعم از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی به نگارش درآمده‌اند. با این حال، آنچه پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، تمرکز آن بر راهکارهای گرایشی حل بحران هویت در دوران نوجوانی بر پایه آموزه‌های قرآنی و روایی است.

مطالعات پیشین به تحلیل بحران هویت از دیدگاههای مختلف پرداخته‌اند، اما کمتر به شکل هدفمند و سامانمند به راهکارهای مبتنی بر گرایش‌های فطری و منابع دینی اشاره کرده‌اند. پژوهش حاضر با رویکردی نوآورانه و تحلیلی تلاش دارد تا ضمن بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و منابع اصیل اسلامی، راهکارهای کاربردی و بنیادینی برای هدایت و کنترل گرایش‌های نوجوانان در مسیر هویت‌یابی سالم ارائه کند که از حیث نوع نگاه، دامنه‌ی تحلیل و اتکا به متون مقدس، تمایزات جدی با پژوهش‌های پیشین دارد.

۱-۲- بحران هویت از دیدگاه جنسیتی

منصورنژاد (۱۳۹۳) در کتاب راه‌حل بحران هویت دختران، تاکتیک‌های قرآنی و روایی، به بررسی بحران هویت با رویکردی جنسیتی نسبت به دختران پرداخته است، درحالی‌که پژوهش حاضر نگاه جامع‌تری دارد و راهکارهای قرآنی و روایی در حوزه‌ی گرایش‌های انسانی را بدون تفکیک جنسیتی بررسی می‌کند.

۲-۲- نقش باورهای دینی در بحران هویت

حبیبی‌پور (۱۳۸۷) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود، رابطه‌ی میان باورهای اساسی دینی، بحران هویت و سلامت روان را در جوانان تحلیل کرده است. تمرکز آن بیشتر روان‌شناختی بوده و به راهکارهای گرایش‌ی قرآنی در نوجوانان توجهی نداشته است، درحالی‌که این پژوهش گرایش‌ها و امیال نوجوان را محور قرار داده است.

۳-۲- رویکرد تاریخی-جامعه‌شناختی به بحران هویت

شیخ‌علی‌پور (۱۴۰۲) در پایان‌نامه و مقاله‌ی مستخرج از آن، بحران هویت را با رویکرد تاریخی و جامعه‌شناختی از دیدگاه نهج‌البلاغه واکاوی کرده و راهکارهایی مانند آگاهی تاریخی، پندپذیری و نقش‌نخبگان و رهبران دینی را مطرح نموده است، درحالی‌که پژوهش حاضر با تمرکز بر آموزه‌های قرآنی و روایی، به ارائه‌ی راهکارهای گرایش‌ی در نوجوانی می‌پردازد.

۴-۲- تحلیل کلی بحران هویت و راهکارهای آن

خواججه‌سروی (۱۳۹۵) در پایان‌نامه‌ی سطح ۳ حوزه‌ی علمیه، بحران هویت را به‌طورکلی بررسی کرده و راهکارهایی مانند خدانشناسی، خودشناسی، دین‌داری و ارتباط سالم را پیشنهاد داده است؛ اما پژوهش حاضر به‌طور خاص راهکارهای گرایش‌ی در نوجوانی را با تکیه بر قرآن و روایات مدنظر دارد.

۵-۲- دسته‌بندی راهکارها در دوران نوجوانی

قربانی (۱۴۰۳) در پایان‌نامه‌ی سطح ۳، راهکارهای بحران هویت را در سه دسته‌ی بینشی، گرایشی و کنشی بررسی کرده است. مقاله‌ی حاضر با تمرکز بر بخش راهکارهای گرایشی از این پایان‌نامه استخراج‌شده و به‌صورت مستقل توسعه‌یافته است.

۶-۲- نقش دین و خانواده

نجفی (۱۳۸۸)، ابروانی (۱۳۸۸) و نظریور و عمادی (۱۳۸۸) در مقالات خود بیشتر به نقش خانواده، عملکرد تربیتی و مراحل هویت‌یابی پرداخته‌اند. این مطالعات نیز بدون بررسی جزئی راهکارهای گرایشی مبتنی بر قرآن و روایات در حل بحران هویت نوجوانان هستند.

۳- نوآوری پژوهش و وجه تمایز آن

با بررسی منابع موجود در زبان‌های فارسی و انگلیسی، پژوهشی که به‌طور اختصاصی و تفکیکی به راهکارهای گرایشی حل بحران هویت پرداخته باشد، شناسایی نشده است؛ این خلأ علمی نشان‌دهنده‌ی نوآوری پژوهش حاضر است. مقاله‌ی پیش‌رو با تمرکز بر راهکارهای گرایشی برگرفته از آموزه‌های قرآن و روایات اسلامی تلاش دارد ابعاد عمیق‌تر و کاربردی‌تری از مقوله‌ی هویت در دوره‌ی نوجوانی را واکاوی کند؛ دوره‌ای که گرایش‌ها و امیال فرد نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری هویت، کنش‌ها و رفتارهای نوجوان دارند.

با توجه به اینکه بحران هویت اغلب در دوران نوجوانی به وقوع می‌پیوندد و گرایش‌ها تأثیر مستقیمی بر تصمیم‌گیری‌ها، رفتارها و ساختار شخصیتی نوجوان دارند، هدف این پژوهش ارائه‌ی راهکارهایی برای حل و درمان این بحران از دیدگاه قرآنی و روایی است؛ از این‌رو، وجه تمایز پژوهش حاضر را می‌توان در رویکرد گرایش‌محور آن دانست؛ رویکردی که با بهره‌گیری از منابع دینی، راهکارهایی اختصاصی برای هدایت امیال و تمایلات نوجوانان به‌سوی شکل‌گیری صحیح هویت ارائه می‌کند؛ رویکردی که تاکنون در مطالعات پیشین به‌صورت تفکیکی و تخصصی موردتوجه قرار نگرفته است.

۴- روش پژوهش

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای، به بررسی آیات و روایات مرتبط با موضوع بحران هویت در دوران نوجوانی می‌پردازد. هدف آن استخراج راهکارهایی مبتنی بر آموزه‌های دینی برای هدایت و سامان‌دهی امیال و گرایش‌های فطری نوجوانان، به‌منظور کمک به حل بحران هویت و شکل‌گیری هویت سالم و متعادل است. منابع استفاده‌شده شامل قرآن کریم، احادیث معتبر از معصومین^(ع)، کتب تفسیری، منابع روان‌شناسی اسلامی و آثار مرتبط با تربیت دینی نوجوانان است و داده‌های حاصل از این منابع با رویکردی تحلیلی بررسی و دسته‌بندی شده‌اند تا بتوان الگوهای کاربردی و قابل استناد در حوزه‌ی

تربیت هویتی نوجوانان ارائه داد.

۵- مفهوم‌شناسی

ابتدا مفاهیم اصلی شرح داده می‌شود.

۱-۵- هویت

هویت در منابع لغوی، به معنای «تشخص» و «خودی چیزی» آمده است؛ یعنی آنچه موجب شناسایی و تمایز فرد یا شیء می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۵۹۱۰؛ معین، ۱۳۵۱، ص ۵۲۲۸). از این دیدگاه، هویت به حقیقت و ذات جوهری هر موجودی اشاره دارد و مفاهیمی چون شخصیت، هستی و وجود را در برمی‌گیرد. واژه «هو» نیز ریشه‌ی اصطلاح هویت دانسته شده است (عمید، ۱۳۶۹، ص ۱۲۷۳).

واژگانی چون «خود»، «شخصیت» و «هویت» گاه به‌جای یکدیگر استفاده می‌شوند؛ اما هویت مفهومی وسیع‌تر و عام‌تر دارد و دربرگیرنده‌ی موجودات انسانی و غیرانسانی است (شرفی، ۱۳۸۳، ص ۸).

در معنای اصطلاحی و به‌ویژه در جامعه‌شناسی، هویت به تمایزات و افتراقاتی اشاره دارد که فرد میان خود و دیگران قائل می‌گردد. هویت شخصی سازه‌ای روانی-اجتماعی است که افکار، باورها و شیوه‌های ارتباطی فرد با دیگران را در برمی‌گیرد (جنکینز، ۱۳۸۱، ص ۸). این مفهوم ابعاد گوناگونی دارد؛ ازجمله ابعاد فلسفی، روانی، فرهنگی و اجتماعی (الطائی، ۱۳۷۸، ص ۳۹)؛ همچنین هویت شامل مؤلفه‌های مختلفی چون جنسی، اجتماعی، فیزیکی، اخلاقی، روانی، ایدئولوژیک و شغلی است (مارسیا، ۱۹۸۰، ص ۱۰۹-۱۱۰).

در روان‌شناسی، هویت به معنای دستیابی به ساختاری شناختی-روانی تثبیت‌شده‌ای است که در تعامل با محیط اجتماعی شکل می‌گیرد (شرفی، ۱۳۸۶، ص ۵۵)؛ بنابراین، می‌توان گفت که معانی لغوی و اصطلاحی هویت هم‌پوشانی فراوانی دارند. در این پژوهش، منظور از هویت مجموعه شاخصه‌هایی است که فرد را از دیگران متمایز می‌کند و او را قادر می‌سازد تا نقش‌ها، گزینش‌ها و اهداف خاصی را در زندگی دنبال نماید.

۲-۵- بحران هویت

واژه «بحران» ریشه‌ای یونانی دارد که به زبان عربی نیز ترجمه شده و در زبان انگلیسی با اصطلاح Crisis معادل‌سازی شده است (حسینی دشتی، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۱۲۸۰). این اصطلاح ابتدا در علم پزشکی برای اشاره به وضعیت بی‌نظمی در عملکرد بدن به‌کار می‌رفت و سپس به حوزه‌های علوم اجتماعی، اقتصادی و روان‌شناسی راه یافت. از دیدگاه پزشکی، بحران به معنای «تغییر ناگهانی، آشفتگی یا اختلال شدید» تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۴۳۹۰). در روان‌شناسی، بحران هویت (Identity Crisis) حالتی است که فرد دچار تردید درباره‌ی کیستی

خود می‌شود و به‌طور فعال در پی تعریف دوباره‌ی خود برمی‌آید. این وضعیت اغلب در دوران نوجوانی ظهور می‌کند و با پرسش‌هایی جدی درباره‌ی ویژگی‌های شخصیتی، باورها، برداشت دیگران از فرد و معنا و هدف زندگی همراه است (اریکسون، ۱۹۷۰، ص ۷۳۰؛ آقامحمدیان و حسینی، ۱۳۸۴، ص ۱۸۹).

اریک اریکسون، روان‌شناس برجسته‌ی آلمانی، این مفهوم را در نظریه‌ی رشد روانی-اجتماعی خود معرفی کرد. او معتقد بود که شکل‌گیری هویت شخصی در نوجوانی، تحت تأثیر تعاملات اجتماعی صحیح، به تعادل روانی و احساس خودشناسی منجر خواهد شد؛ اما در صورتی که نوجوان به‌جای اعتماد، دچار سرخوردگی شود و به‌جای تعامل فعال، به انزوا و رکود گرایش پیدا کند، دچار ابهام در نقش و بحران هویت خواهد شد (احمدی، ۱۳۷۴، ص ۲۸؛ اتکینسون و دیگران، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۷۴-۷۵).

۳-۵- راهکار

واژه‌ی «راهکار» در زبان انگلیسی معادل Tactic است و در علوم مدیریتی به تصمیم‌گیری درباره‌ی جزئیات برنامه‌هایی اطلاق می‌شود که برای تحقق اهداف کلی طراحی شده‌اند. راهکارها معمولاً کوتاه‌مدت هستند و در سطح دوم مدیریتی تعریف می‌شوند؛ یعنی اقداماتی اجرایی برای دستیابی به اهداف جزئی‌تر (نصیری‌فرهاد و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۵۶).

در این پژوهش، منظور از راهکار مجموعه‌ای از تدابیر و راه‌حلهایی است که در حوزه‌ی هدایت و کنترل امیال و گرایش‌های فطری نوجوانان، با هدف حل بحران هویت ارائه می‌گردد. این راهکارها با اتکا به آموزه‌های قرآنی و روایی تلاش دارند، مسیر هویت‌یابی سالم را برای نوجوانان هموار سازند و آنان را از آسیب‌های ناشی از بحران هویت مصون بدارند.

۶- راهکارهای قرآنی و روایی حل بحران هویت در دوران نوجوانی در حوزه‌ی گرایش

گرایش‌ها و امیال نیروهای درونی و انگیزشی هستند که انسان را به انجام کنش‌های اختیاری سوق می‌دهند و نقش مهمی در جهت‌دهی رفتارهای فرد ایفا می‌کنند (مصباح یزدی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۰؛ جلالی، ۱۳۸۰، ص ۴۵). در دوران نوجوانی، اهمیت هدایت صحیح این گرایش‌ها دوچندان است؛ زیرا شخصیت فرد در حال شکل‌گیری است و جهت‌گیری‌های رفتاری او ریشه در این گرایش‌های درونی دارد.

قرآن کریم و روایات اهل‌بیت^(ع) به‌عنوان منابع اصیل اسلامی، ظرفیت فراوانی برای هدایت و سامان‌دهی امیال و گرایش‌های نوجوان دارند و می‌توانند راهکارهای بنیادینی برای حل بحران هویت ارائه دهند. با استناد به آموزه‌های اسلامی، گرایش‌های انسانی در دو دسته‌ی اصلی قابل بررسی‌اند:

• گرایش‌های فطری_الهی: شامل امیالی چون حقیقت‌طلبی، فضیلت‌گرایی، زیبایی‌دوستی،

پرستش‌خواهی و کمال‌طلبی؛

• گرایش‌های غریزی_مادی (طبیعی): شامل امیال جسمانی، لذت‌طلبی، منفعت‌گرایی، میل به تفریح و تمایلات جنسی.

پژوهش حاضر با تمرکز بر این تقسیم‌بندی، به بررسی دو نوع راهکار اساسی برای حل بحران هویت در نوجوانان از دیدگاه آیات قرآن و روایات می‌پردازد:

• راهکارهای تقویتی و جهت‌دهنده برای هدایت صحیح گرایش‌های فطری_الهی؛

• راهکارهای کنترلی و تعدیل‌کننده برای سامان‌دهی و مدیریت گرایش‌های غریزی_مادی.

این تحلیل به دنبال آن است که با تکیه بر منابع دینی، به نوجوان کمک کند تا تعادل رفتاری و هویتی را به دست بیاورد و از افتادن در بحران هویت مصون بماند.

۱-۶- راهکارهای تقویتی و جهت‌دهی

برای شکل‌گیری صحیح هویت در دوران نوجوانی، باید گرایش‌های فطری_الهی که در نهاد همه‌ی انسان‌ها به ودیعه گذاشته شده‌اند، تقویت شوند و به‌درستی جهت‌دهی گردند. این گرایش‌ها اگر در مسیر ارتباط با خداوند و تعالی معنوی قرار گیرند، می‌توانند زمینه‌ی غلبه بر امیال غریزی و کاهش بحران هویت را فراهم کنند. شدت و ضعف این گرایش‌ها در افراد مختلف وجود دارد؛ اما با برنامه‌ریزی تربیتی هدفمند، قابل هدایت و تعمیق هستند.

بدین منظور، آموزه‌های قرآنی و روایی راهکارهایی ارائه می‌دهند که نوجوان را در مسیر کمال‌طلبی، حقیقت‌جویی، زیبایی‌گرایی، پرستش‌خواهی و فضیلت‌گرایی یاری می‌کنند و با تقویت این گرایش‌ها، مسیر هویت‌یابی او را روشن‌تر می‌سازند. محورهای این راهکارها عبارت‌اند از:

۱-۱-۶- تقویت و جهت‌دهی میل به پرستش در نوجوانان

خضوع و کرنش در برابر محبوب و گرایش خالصانه به کمال مطلق از امیال فطری انسان است که از کودکی تا بزرگسالی همراه اوست (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۷). در دوران نوجوانی، این میل با شدت بیشتری بروز می‌کند و محبوب نهایی نوجوان همانا خداوند متعال است. در این مرحله، عبادت و پرستش خداوند به‌عنوان یک نیاز روحی بنیادین مطرح می‌شود (شیروانی، ۱۳۷۶، ص ۹۹). بر اساس مبانی اسلامی، انسان با فطرت الهی و گرایش ذاتی به خداشناسی پا به عرصه‌ی هستی می‌گذارد. با این حال، غفلت و نبود معرفت ممکن است در دوره‌ی نوجوانی مسیر این گرایش را منحرف سازد. قرآن کریم به این بُعد فطری چنین اشاره می‌کند: «وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ. الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رُجْعُونَ» (بقره: ۱۵۵-۱۵۶).

در نگرش قرآنی، سختی‌ها و قطع امید از اسباب مادی بستری برای بروز خداگرایی فطری انسان قلمداد شده است، همان‌طور که خداوند می‌فرماید: «فَإِذَا رَكَبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ» (عنکبوت: ۶۵). این آیات دلالت دارند بر آنکه نوجوان

به اقتضای ساختار وجودی‌اش، خدا را می‌شناسد و در موقعیت‌های خاص به‌طور طبیعی به او روی می‌آورد. ایمان به خداوند نتیجه‌ی معرفت و شناخت صحیح از اوست (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۷). این امر به‌مثابه مانع مؤثری در برابر بحران هویت نوجوان عمل می‌کند و مسیر رشد روانی و معنوی‌اش را هدایت می‌نماید. آنانی که غیر از خدا را ولی خود می‌گیرند، قرآن آنان را به عنکبوتی تشبیه می‌کند که خانه‌ای سست بنیان ساخته است: «مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ» (عنکبوت: ۴۱).

نوجوانی که خداوند را کمال مطلق بداند، معنا و جهت‌گیری زندگی‌اش تقویت می‌شود و به سلامت از مرحله‌ی بحران هویت عبور خواهد کرد، چنان‌که پیامبر اکرم^(ص) فرمودند: «مَنْ أَحْسَنَ عِبَادَةَ اللَّهِ فِي شَبَابِهِ، لَقَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فِي شَيْبَتِهِ» (دیلمی، ۱۴۰۹، ص ۲۹۶). در صورت تقویت میل به پرستش و تعلیم بندگی خدا به نوجوان، قدرت تشخیص اخلاقی او ارتقاء می‌یابد و به حکمت و دانش نائل خواهد شد: «وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا» (قصص: ۱۴)؛ بنابراین، پرورش روح عبادت در نوجوان نه‌تنها هویت او را مبتنی بر خداپرستی شکل می‌دهد، بلکه ابزار مؤثری در مدیریت بحران‌های هویتی نیز محسوب می‌گردد. تحقق بندگی خدا در نوجوانی زمینه‌ساز دستیابی به اهداف والای خلقت و عبور از چالش‌های دوره‌ی بلوغ خواهد بود.

۶-۱-۲- تقویت میل حقیقت‌جویی

حقیقت‌جویی و دانش‌دوستی از گرایش‌های اساسی نوجوانان است. نوجوان در مرحله‌ی هویت‌یابی و بلوغ فکری که مرحله‌ی تعقل انسان است، نسبت به گرایش‌های فطری خود علم ندارد. او فطرتاً به توحید و دین‌گرایش دارد و برای علم به آن باید مراحلی از تعلیم و رشد فکری و تذکر را طی کند. بر این اساس بوده است که پیامبران الهی همواره می‌کوشیدند تا انسان را متوجه فطرت نمایند (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۱۷).

خداوند در قرآن کریم، انسان را به پذیرش دین حقیقی که عاری از هرگونه اعوجاج و انحراف است، فرا می‌خواند و این‌گرایش را امری فطری می‌داند: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا، فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا، لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ، ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَّ النَّاسَ لَا يَعْلَمُونَ» (روم: ۳۰).

فطرت شیوه‌ی خاصی از آفرینش الهی است که گرایش انسان به مطلق‌خواهی و حقیقت‌طلبی را در بردارد (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۱۷). اگر حس کنجکاوی نوجوان با شناخت صحیح هدایت شود، این میل فطری او را به‌سوی خدا راهنمایی خواهد کرد: «قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» (طه: ۵۰).

دل‌بستگی نوجوان به دین ناشی از پاسخگویی احکام الهی به خواسته‌های درونی و فطری اوست. هر آنچه که محبوب انسان باشد، فطرت او به‌سوی آن گرایش دارد (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۲۶). قرآن کریم نیز می‌فرماید: «وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَبٌ إِلَيْكُمُْ الْإِيمَانُ وَ زَيْنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ» (حجرات: ۷) «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» (بقره: ۱۶۵). همه‌ی انسان‌ها از ابتدای تولد، استعداد خاصی برای

حقیقت جویی دارند. پیامبر اکرم^(ص) می‌فرماید: «كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، يَعْنَى عَلَى الْمَعْرِفَةِ بِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ خَالِقُهُ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: وَلَكِنَّ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لِيَقُولَنَّ اللَّهُ» (شیخ صدوق، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۳۱).

نوجوانان در مسیر یافتن پاسخ پرسش‌های بنیادین مربوط به هویت، از ظرفیت بالایی برای حقیقت جویی برخوردارند. با این حال، موانع بیرونی ممکن است مانع شکوفایی این ظرفیت شوند. امیرالمؤمنین علی^(ع) درباره‌ی جایگاه حقیقت می‌فرماید: «لَا صَاحِبَ أَعَزُّ مِنَ الْحَقِّ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۸، ح ۹۲۷) و «قَدْ وَصَحْتُ مَحَجَّةَ الْحَقِّ لِطَلَّابِهَا» (همان، ح ۹۳۵)؛ بنابراین، میل به حقیقت اگر با شناخت صحیح و ایمان همراه گردد، نوجوان در اثر پاسخگویی درست به این میل فطری، به سوی حقیقت حرکت می‌کند و از انحرافات، سردرگمی، تردید و اضطراب به‌عنوان مؤلفه‌های بحران هویت رها خواهد شد و به هویت حقیقی خود که سیرت انسانی اوست (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۸)، دست خواهد یافت.

۶-۱-۳- تقویت گرایش به خیر و فضیلت اخلاقی

نوجوان به‌طور طبیعی به ارزش‌های اخلاقی مانند عدالت و صداقت گرایش دارد و گرایش‌های عملی در نهاد او موجود است و از رفتارهای ناشایست دوری می‌کند. فطرت پاک و زلال نوجوانان آنان را به سوی کمال و فضیلت‌خواهی سوق می‌دهد.

قرآن کریم در آیه‌ی «فَاللَّهُمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» (شمس: ۸)، به وجود فطرت اخلاقی بشر و گرایش او به خیر و فضیلت اشاره می‌کند (مصباح، ۱۳۸۹، ص ۶۳). نوجوان به کمال مطلق و خیر و پاکی گرایش دارد. اگر نوجوان بر اثر تربیت غلط در مسیر فجور و شر قرار گیرد، این درواقع، تحمیلی بر حقیقت اوست؛ بنابراین، اگر همین نوجوان تحت تربیت صحیح قرار گیرد، فطرت حق‌طلبی و کمال‌خواهی در او شکوفا می‌گردد؛ پس فطرت انسان متمایل به حق است و گرایش به باطل تحت تأثیر شرایط بر او عارض می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ص ۱۶).

رشد اخلاقی یکی از جنبه‌های مهم تکامل نوجوان است. پیامبر اکرم^(ص) نیز به اهمیت این گرایش فطری در سنین نوجوانی اشاره کرده و فرموده‌اند: «أَوْصِيكُمْ بِالشَّابِّ خَيْرًا فَإِنَّهُمَا أَرْقَى أَفْنِدَهَ» (قمی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۹۶).

اگر گرایش به خیر و فضیلت‌های اخلاقی در نوجوانی تقویت شود، این امر موجب آرامش دنیوی و سعادت اخروی خواهد شد. پیامبر اکرم^(ص) فرموده‌اند: «مَا مِنْ شَابٍ يَدْعُ اللَّهَ الدُّنْيَا وَمُهْوَهَا وَ أَهْرَمَ شَبَابَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ أَجْرَ اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ صَدِيقًا» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۵۳۵)؛ از این رو در روایات بر جایگاه و اهمیت تقویت این گرایش فطری در دوران کودکی و نوجوانی تأکید شده است. امام باقر^(ع) فرموده‌اند: «أَنَّ أَحَبَّ الْخَلَائِقِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى شَابٌ حَدِثَ السِّنِّ فِي صُورَةِ حَسَنَةٍ جَعَلَ شَبَابَهُ وَ جَمَالَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ تَعَالَى ذَلِكَ الَّذِي يِبَاهِي اللَّهُ بِهِ مَلَائِكَتَهُ فَيَقُولُ هَذَا عَبْدِي حَقًّا» (دیلمی، ۱۴۰۹، ص ۱۲۰)؛ به‌درستی که دوست‌داشتنی‌ترین خلائق نزد خداوند متعال جوان کم‌سن و نیکو چهره است که جوانی و جمال خود را در راه اطاعت

خداوند قرار داده است و این کسی است که خداوند به او نزد ملائکه مباحثات می‌کند و می‌گوید که این حقیقتاً بنده‌ی من است.»

بنابراین، اگر نوجوان در مسیر بندگی خدا قرار گیرد و به فضیلت‌ها توجه کند، هویت انسانی او به درستی شکل خواهد گرفت و به خوبی‌ها سوق داده می‌شود. روایت شده است: «...من شاب شبیهة فی الاسلام کان له نوراً فی القيامة» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۸۹). تقویت گرایش به نیکی‌ها می‌تواند راهکار مناسبی برای حل بحران هویت در دوران نوجوانی باشد.

۴-۱-۶- جهت‌دهی به زیبایی‌گرایی

نوجوانان به‌طور فطری زیبایی و جمال را دوست دارند و این میل طبیعی موجب پیدایش هنر و فرهنگ در تمدن بشری شده است (اعرافی و دیگران، ۱۳۷۷، ص ۴۳۹). خودآرایی از مظاهر آشکار این تمایل درونی است. قرآن کریم و روایات اسلامی توجه ویژه‌ای به زینت و جمال دارند و مؤمنان را به بهره‌مندی صحیح از آن ترغیب می‌کنند. امام علی^(ع) می‌فرماید: «التَّجَمُّلُ مِنَ اخْلَاقِ الْمُؤْمِنِينَ؛ خودآرایی از ویژگی‌های اخلاقی مؤمنان است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۳۰۳).

فعالیت‌های هنری با بهره‌گیری از این گرایش فطری، ابزار مؤثری برای خودشناسی و بیان فردی در نوجوانان به‌شمار می‌آیند. چنین فعالیت‌هایی زمینه‌ای برای تجلی احساسات، هویت‌یابی و رشد خلاقانه‌ی نوجوان فراهم می‌سازند (لورا و همکاران، ۲۰۲۳). با این حال، در آموزه‌های دینی، زیبایی باطنی بر زیبایی ظاهری مقدم شمرده می‌شود و زینت اخلاقی اصل تلقی می‌گردد. امام علی^(ع) در این باره می‌فرماید: «زِينَةُ الْبَوَاطِنِ أَجْمَلُ مِنْ زِينَةِ الظَّوَاهِرِ؛ زینت درونی از زینت ظاهری زیباتر است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۳۹۳).

در دوران نوجوانی، جهت‌دهی صحیح به گرایش زیبایی‌طلبی ضروری است؛ زیرا غفلت از این موضوع می‌تواند زمینه‌ساز بروز آسیب‌هایی چون مدگرایی افراطی یا انحرافات اخلاقی گردد. با تأکید بر زیبایی‌های معنوی و اخلاقی و اجتناب از تمرکز افراطی بر زیبایی ظاهری می‌توان نوجوانان را به سوی هویت‌یابی سالم و متعادل هدایت کرد.

درواقع، کنترل و هدایت آگاهانه این میل راهکار مؤثری برای پیشگیری از بحران هویت به‌شمار می‌آید. نوجوانی که زیبایی را نه تنها در ظاهر، بلکه در فضائل اخلاقی، معنویت و حقیقت‌طلبی جست‌وجو کند، مسیری روشن‌تر و استوارتر در مسیر رشد هویتی خود خواهد داشت.

۵-۱-۶- جهت‌دهی به نوگرایی و تنوع‌طلبی

تنوع‌طلبی یکی دیگر از ویژگی‌های نوجوانی است که ریشه در کمال‌گرایی، خلاقیت و نوآوری دارد. این میل به نوگرایی موجب نشاط روحی و روانی نوجوانان می‌شود و از یکنواختی زندگی آنان جلوگیری می‌کند (مسلمی، ۱۴۰۰، ص ۹)؛ اما نباید این حس فطری بهانه‌ای برای رنگارنگ شدن در زندگی نوجوان گردد؛ زیرا ممکن است به مدگرایی و تأثیرپذیری منفعلانه از فرهنگ بیگانه منجر

شود که خود از مؤلفه‌های بحران هویت است (سلیمانی‌فر، ۱۳۸۵، ص ۵۱). در نگاه آموزه‌های دینی، رفتارهای افراطی در نوگرایی ناپسند قلمداد شده‌اند. حضرت علی^(ع) می‌فرماید: «مِنْ أَمَارَاتِ الْأَحْمَقِ كَثْرَةُ تَلَوْنِهِ؛ از نشانه‌های احمق رنگ‌به‌رنگ شدن بسیار او در کارهاست» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۶، ص ۲۷۰۶)؛ از این‌رو، کنترل و جهت‌دهی صحیح به این میل فطری ضمن جلوگیری از وابستگی به فرهنگ بیگانه و مدگرایی سطحی، نوجوان را در مسیر شکل‌گیری هویتی مستقل و معنادار یاری می‌دهد.

نوآوری و ابتکار نیز از مصادیق مثبت نوگرایی‌اند. نوجوانان میل دارند پدیده‌هایی را خلق کنند که پیش‌تر وجود نداشته‌اند. این خلاقیت جدا از فواید فردی و اجتماعی، به تعبیر مطهری (۱۳۶۱، ص ۵۵)، مطلوب بالذات انسان تلقی می‌شود. هنگامی که این گرایش به‌سوی خلاقیت اصیل و معناآفرینی هدایت گردد، نوجوان را از پیامدهای منفی همچون افسردگی، انزوا و اضطراب ناشی از بحران هویت مصون خواهد داشت؛ در نتیجه، جهت‌دهی آگاهانه و متعادل به نوگرایی بستری برای شکوفایی استعدادهای نهفته‌ی نوجوان فراهم می‌کند و زمینه‌ساز هویت‌یابی فعال و رشد شخصیت مستقل او خواهد بود.

۶-۱-۶- جهت‌دهی به میل کمال‌طلبی

میل به کمال یکی از اصیل‌ترین امیال انسان است و می‌توان آن را منشأ بسیاری از امیال فطری دانست. انسان به‌دنبال توسعه‌ی وجودی بیشتر است و می‌خواهد علم، قدرت، اراده و زندگی‌اش نامحدود و مطلق شود (درودی و ملکی، ۱۳۹۴، ص ۲۷). گفته شده است: «اگر ما به فطرت رجوع کنیم، می‌یابیم که او عاشق کمال مطلق است» (شیروانی، ۱۳۷۶، ص ۸۱).

قهرمان‌دوستی و میل به برترین‌ها از مظاهر میل به کمال در نوجوان است. این رفتار ریشه در عشق و جذبه‌ی انسان به کمال مطلق دارد. قلب انسان به‌طور فطری متمایل به خوبی مطلق، زیبایی مطلق و جمال و جلال مطلق است. این صفت متعالی در وجود انسان به ودیعه نهاده شده است تا بتواند با الگو گرفتن از انسان‌های کامل و نشانه‌های کمال، به‌سوی کمال مطلق جذب گردد (زاهدی، ۱۳۸۵، ص ۳۹).

از نگاه اسلام، کمال‌جویی ناشی از صفت کمال‌خواهی و فطرت الهی انسان است. این عطش باطنی همواره به سوی کمال و جمال و جلال حق تعالی میل می‌کند و تا وصول به کمال مطلق آرام نمی‌گیرد: «أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (ملک: ۳). این میل از ابتدای آفرینش در نهاد انسان وجود دارد؛ اما در دوران نوجوانی نمود بیشتری می‌یابد. برای تقویت و کنترل این صفت ارزشمند باید نظام‌سازی کرد و مرحله‌به‌مرحله انسان‌ها را به مقصد نزدیک نمود (زاهدی، ۱۳۸۵، ص ۴۶).

امام علی^(ع) کمال‌جویی را نشانه‌ی عقل می‌داند و می‌فرماید: «الْعَاقِلُ يَطْلُبُ الْكِمَالَ، الْجَاهِلُ يَطْلُبُ الْمَالَ؛ دانا طالب کمال است و نادان جویای مال» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۷۹) و امام حسین^(ع) می‌فرماید: «لَا يَكْمُلُ الْعَقْلُ إِلَّا بِاتِّبَاعِ الْحَقِّ؛ عقل جز با پیروی از حق، کامل نمی‌شود»

(دیلمی، ۱۴۰۹، ص ۲۹۸).

کمال‌خواهی نوجوان به‌منظور هویت‌یابی او، به گرایش فطری به کمال مطلق و بی‌انتها یعنی خداوند متعال وابسته است: «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ﴿۲۰﴾ وَكَسُوفَ يَرْضَى» (لیل: ۲۱-۲۰)؛ و شکوفا کردن آن نیز اختیاری و به دست خود او است (مصباح یزدی، ۱۳۸۶، ص ۴۱۹).

از نظر جوادی آملی، «گرایش فطری به صَوْب کمال وجودی است و مصادیقی از آن عبارت است از: ۱. حس جستجوی حقیقت؛ ۲. حس ابتکار، ابداع و نوآوری؛ ۳. حس تمایل به نیکی و فضیلت؛ ۴. میل به زیبایی. این‌گونه از گرایش‌ها همه زیرمجموع کمال‌خواهی مندرج‌اند... همه‌ی این امور یادشده را مصداق گرایش به کمال بدانیم» (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۵۶).

بنابراین، راهکار مناسب حل بحران هویت در دوران نوجوانی تبیین صحیح، تقویت و جهت‌دهی به گرایش فطری کمال‌طلبی است؛ زیرا سایر امیال مثل زیبایی‌گرایی، حقیقت‌طلبی، میل به پرستش، گرایش به خیر و فضیلت‌خواهی و... که در آیات و روایات تأکید بسیاری بر آن شده است، همگی ذیل کمال‌گرایی و بی‌نهایت‌خواهی نوجوان است.

۶-۱-۷- تقویت خودباوری

ایجاد خودباوری یکی از مؤثرترین راه‌ها برای کمک به نوجوانان است که می‌توان با تقویت عزت‌نفس و احساس ارزشمند بودن در آنان ایجاد کرد. خودباوری نیرویی است که در درون نوجوان وجود دارد. هنگامی‌که این نیرو در وجود نوجوان تقویت گردد، او در برابر مشکلات مقاومت بیشتری خواهد داشت و مراحل زندگی را با موفقیت پشت سر می‌گذارد (کلمز، ۱۳۸۱؛ علی‌پور، ص ۳۴).

از دیدگاه قرآن کریم، «أَيُّتَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (نساء: ۱۳۹)، «مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا» (فاطر: ۱۰). عزت واقعی تنها برای خداست و هر کس را بخواهد، از این عزت بهره‌مند می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۱۹). ارتباط نوجوان با خداوند شکست‌ناپذیر واقعی علاوه بر تأمین امنیت روانی، به تقویت خودباوری او کمک خواهد کرد. بندورا معتقد است که ایجاد خودباوری در فرد به تقویت پندارهای او درباره‌ی خودش و توانایی‌های خاصش در یک زمینه‌ی خاص منجر می‌شود. این فرایندهای روان‌شناختی باعث تغییر رفتارها و فعالیت‌های فرد می‌گردد. خودباوری بر نوع فعالیت‌هایی که شخص انتخاب می‌کند، تلاشی که صرف آن می‌نماید، اشتیاقی که برای انجام آن دارد و در نتیجه، بر خروجی که ارائه می‌دهد، تأثیر می‌گذارد (بندورا، ۱۹۸۹، ص ۱۱۷۵-۱۱۸۴).

تقویت خودباوری در نوجوانی موجب می‌شود تا او توانمندی‌ها و استعدادهای خود را بشناسد، باور کند و در مسیر تحقق اهداف خود از آن‌ها استفاده نماید. این امر به نوجوان کمک می‌کند تا از تردید، سردرگمی و اضطراب (از مؤلفه‌های بحران هویت) دور بماند و این مرحله را به سلامت پشت سر بگذارد.

۶-۱-۸- محبت گرای

محبت یکی از اساسی‌ترین نیازهای دوران نوجوانی است. میل به محبوب شدن همسو با هویت‌یابی ریشه در کمال‌خواهی نوجوان دارد (مصباح یزدی، ۱۳۸۶، ص ۴۱۷). اگر این نیاز نوجوان به خوبی پاسخ داده شود، آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتمادبه‌نفس، اعتماد به والدین و حتی سلامت جسمی او را تأمین خواهد شد. در غیر این صورت، موجب آسیب روحی و روانی، بی‌اعتمادی او به خود و دیگران و درنتیجه، باعث احساس عجز و کوچکی، بیماری جسمی و روانی و انحرافات اجتماعی فراوانی می‌گردد (حسینی‌زاده، ۱۳۸۵، ص ۸۲).

حمایت عاطفی از نوجوان با محبت کردن به او یکی از راهبردهای کمک به شکل‌گیری صحیح هویت در دوران نوجوانی است (برک، ۱۳۹۶، ص ۸۹). پیامبر گرامی اسلام^(ص) می‌فرمود: «کودکان را دوست بدارید و نسبت به آنان مهربان باشید» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲۳، ص ۱۱۴).

محبت به نوجوان یکی از نیازهای حیاتی این دوره حساس رشد است که مستقیماً بر امنیت روانی و هویت‌یابی فرد تأثیرگذار است. احترام والدین به نوجوان جلوه‌ای از این محبت است؛ زیرا نوجوانان به واسطه‌ی تحولات شخصیتی و بلوغ عاطفی، نیازمند توجه و مهر بیشتری‌اند. پیامبر اکرم^(ص) در این باره می‌فرماید: «اَكْرِمُوا اَوْلَادَكُمْ وَ اَحْسِنُوا اَدَابَهُمْ يَغْفَرْ لَكُمْ؛ به فرزندان خود احترام بگذارید و آنان را نیکو تربیت کنید تا بخشیده شوید» (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۴۷۶).

احترام به نوجوان تنها در رفتار مستقیم خلاصه نمی‌شود، بلکه مشارکت دادن آنان در امور اجتماعی و خانوادگی نیز مصداق روشنی از محبت و احترام است. پیامبر اسلام^(ص) در این باره می‌فرماید: «الْوَلَدُ سَيِّدٌ سَبَّحَ سِنِينَ وَ عَبَّدَ سَبَّحَ سِنِينَ وَ وَزِيْرٌ سَبَّحَ سِنِينَ؛ فرزند هفت سال اول آقا است، هفت سال دوم مطیع و فرمان‌بردار و در هفت سال سوم مشاور خانواده است» (طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰، ص ۹۵).

انتخاب نام‌های نیکو و اجتناب از استفاده‌ی القاب ناخوشایند برای نوجوانان از دیگر جلوه‌های محبت است. رسول خدا^(ص) می‌فرماید: «بادروا اولادکم بالکنی قبل ان تغلب علیهم الألقاب؛ پیش از آنکه نام‌ها و القاب زشت بر فرزندان‌تان غلبه یابد، برای آنان نام‌ها و کنیه‌های زیبا انتخاب کنید» (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۴۱۹).

محبت عملی از جمله بوسیدن نوجوانان نیز در سنت پیامبر و اهل‌بیت^(ع) جایگاه ویژه‌ای دارد. آن حضرت می‌فرماید: «مَنْ قَبَّلَ وَكَدَهُ كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ حَسَنَةً؛ هر کس فرزند خود را بوسد، خداوند برای او یک حسنه می‌نویسد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۶، ص ۴۹).

سلام کردن به نوجوانان نیز مصداقی دیگر از محبت و احترام در سیره‌ی پیامبر اسلام^(ص) است. ایشان فرمودند: «حَمَسٌ لَا اَدْعَاهُنَّ حَتَّى الْمَمَاتِ... وَ التَّسْلِيمُ عَلَی الصَّبِيَانِ لِيَكُوْنَ سُنَّةٌ مِنْ بَعْدِي؛ پنج چیز است که تا لحظه‌ی مرگ آن‌ها را ترک نمی‌کنم... سلام کردن به کودکان تا اینکه پس از من سنت شود» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص ۷۱).

با رعایت این شیوه‌ها، والدین و مربیان می‌توانند نیازهای عاطفی نوجوان را برآورده سازند و احساس امنیت درونی و اعتماد به نفس را در او تقویت کنند. این محبت‌آفرینی راهکار مؤثری

برای عبور نوجوان از بحران هویت و دستیابی به شخصیت پایدار و متعادل خواهد بود.

۲-۶- راهکارهای کنترلی و تعدیلی در مدیریت بحران هویت نوجوانان

تا این مرحله، راهکارهای تقویتی و جهت‌دهی نسبت به گرایش‌های فطری نوجوانان بررسی شد؛ اما آن‌ها به‌تنهایی برای مدیریت بحران هویت کفایت نمی‌کنند؛ زیرا نوجوان افزون بر استعدادها، معنوی، امیال و گرایش‌های غریزی و مادی نیز دارد که اگر مدیریت نشوند، می‌توانند به‌عنوان موانعی جدی در مسیر شکل‌گیری صحیح هویت عمل کنند. با هدف بازگرداندن این گرایش‌ها به مسیر صحیح و جلوگیری از انحراف، مجموعه‌ای از راهکارهای کنترل و تعدیل مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و روایی پیشنهاد می‌شود.

۱-۲-۶- دوری از خودخواهی افراطی

خوددوستی از امیال طبیعی انسان است که در دوران نوجوانی با شدت بیشتری بروز می‌یابد. این میل در صورت هدایت صحیح می‌تواند زمینه‌ساز رشد شخصیت، تحمل مشکلات و دفاع از حق باشد (امینی، ۱۳۹۵، ص ۹۴)؛ اما هنگامی که از حالت طبیعی خارج شود و به خودخواهی افراطی تبدیل گردد، ممکن است به بروز رفتارهای نادرست اخلاقی و انحرافات شخصیتی منجر شود. قرآن کریم مسلمانان را از پاک دانستن نفس و خودبرتربینی نهی می‌کند و می‌فرماید: «...هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ...» (نجم: ۳۲). برای کنترل این میل، شناخت نشانه‌های خودخواهی ضروری است. افراد خودخواه همه چیز را برای خود می‌خواهند، به نیازهای دیگران بی‌توجه‌اند و درنهایت ممکن است در روابط خود دچار طرد اجتماعی شوند (اکبری، ۱۳۸۱، ص ۸۸). از آثار منفی خودخواهی در نوجوانان می‌توان به تمایل افراطی به مدگرایی، نادیده گرفتن هنجارها و تلاش برای کسب توجه و اثبات برتری خیالی اشاره کرد (همان). این وضعیت، نوجوان را نسبت به موفقیت دیگران حساس می‌کند و موجب بروز حسادت، اضطراب و بحران هویت می‌گردد.

در آموزه‌های قرآنی، خودپسندی عامل انحراف و گمراهی معرفی شده است: «أَقَمَنَ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ فَرَأَهُ حَسَنًا...» (فاطر: ۸).

حضرت علی^(ع) خودخواهی را آفت عقل می‌داند و می‌فرماید: «الْإِعْجَابُ ضِدُّ الصَّوَابِ وَ آفَةُ الْأَلْبَابِ» (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۳۱). امام صادق^(ع) نیز در بیانی عمیق، پیامدهای خودپسندی را چنین ترسیم می‌فرماید: «الْعُجْبُ نَبَاتٌ، حَبُّهُ الْكُفْرُ، وَأَرْضُهُ النِّفَاقُ، وَمَاؤُهُ الْبَغْيُ، وَأَعْصَانُهُ الْجَهْلُ، وَوَرْقُهُ الضَّلَالَةُ، وَهَمْرُهُ اللَّعْنَةُ وَالْخُلُودُ فِي النَّارِ؛ فَمَنْ اخْتَارَ الْعُجْبَ فَقَدْ بَدَرَ الْكُفْرَ، وَزَرَعَ النِّفَاقَ، وَلاِبْدَأُ أَنْ يَثْمَرَ؛ خودپسندی مانند گیاهی است که بذر آن کفر، زمین آن نفاق، آب آن ستم، شاخه‌هایش نادانی، برگ‌هایش گمراهی و میوه‌اش لعنت و جاودانگی در آتش دوزخ است. هرکس خودپسندی را برگزیند، بذر کفر کاشته و نفاق را زراعت کرده است و ناگزیر این بذر، میوه خواهد داد».

برای مقابله با این آسیب اخلاقی، باید گرایش‌های معنوی تقویت گردند. حس خداخواهی،

ایمان به توحید و اعتقاد به معاد راهکارهایی مؤثر در کنترل خودخواهی‌اند. هنگامی که نوجوان ارزش‌های الهی را بر تمایلات شخصی ترجیح دهد، شخصیت او بر پایه‌ی بندگی، تعادل و اخلاق شکل خواهد گرفت؛ بنابراین، کنترل و جهت‌دهی به خودخواهی افراطی، نه‌تنها نوجوان را از آسیب‌های هویتی مصون می‌دارد، بلکه مسیر دستیابی به کمالات انسانی و سعادت حقیقی را برای او هموار می‌سازد.

۶-۲-۲- دوری از دنیاخواهی

نوجوانان به‌طور طبیعی با مظاهر زندگی مادی و نعمت‌های دنیوی آشنا هستند و تمایل به دنیاگرایی در نهاد آنان وجود دارد. این گرایش همانند سایر امیال، باید تحت هدایت عقل و آموزه‌های شرع قرار گیرد تا نوجوان با بهره‌گیری متعادل از دنیا، آمادگی لازم برای زندگی اخروی را کسب کند.

حضرت علی^(ع) در تصویری استعاری، دنیا را چنین توصیف می‌کند: «مَثَلُ الدُّنْيَا مَثَلُ الْحَيَّةِ: لَيْنٌ مَسْهَاهَا، وَقَاتِلٌ سَمُّهَا؛ دنیا مانند ماری است که پوست آن نرم و دل‌فریب؛ اما زهرش کشنده است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۱۹). در خطبه‌ای دیگر، امام علی^(ع) دو خطر بزرگ را برای انسان‌ها به‌ویژه نوجوانان بیان می‌نماید: «اتَّبَاعُ الْهَوَى وَ طُولُ الْأَمَلِ؛ پیروی از هوس مانع شناخت حق و آرزوی دراز موجب فراموشی آخرت می‌شود» (همان، خطبه‌ی ۴۲).

قرآن کریم بهره‌مندی از نعمت‌های دنیا را مجاز می‌داند؛ اما مشروط به نداشتن دل‌بستگی افراطی و بهره‌گیری در مسیر ایمان معرفی کرده است: «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» (اعراف: ۳۲)؛ همچنین یادآوری می‌کند که تقسیم نعمت‌ها بر اساس حکمت الهی است و دل‌بستگی افراطی به دنیا پُر مخاطره: «وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ... وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ» (زخرف: ۳۲).

نوجوان باید بداند که هرگز نمی‌تواند به همه‌ی نعمت‌های دنیا دست یابد و تنها به آنچه خداوند برای او مقدر کرده است، خواهد رسید: «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ» (همان: ۳۲).

در روایتی از امام صادق^(ع)، دل‌بستگی قلبی به دنیا با سه آسیب جدی همراه است: «هَمٌّ لَا يَفْتِي، وَأَمَلٌ لَا يَدْرِك، وَرَجَاءٌ لَا يَنَالُ؛ هرکسی دل‌بسته به دنیا شود، پروردگارش او را به سه خصلت مبتلا می‌کند: غصه‌ای که هرگز از میان نرود، آرزویی که دست‌یافتنی نیست و امیدي که هرگز به آن نخواهد رسید» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۳۲۰).

زهد حقیقی از دیدگاه دینی، نه ترک مال و تحریم حلال، بلکه اعتماد به وعده‌ی الهی بیش از وابستگی به داشته‌های دنیوی است: «أَنْ لَا تَكُونَ مِمَّا فِي يَدِكَ أَوْتُقُّ مِنْكَ مِمَّا عِنْدَ اللَّهِ» (همان، ج

۵، ص ۷۰؛ مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۷، ص ۳۱۰).

تمرین چشم‌پوشی اختیاری از برخی لذایذ دنیوی و تمرین انفاق از محبوب‌ترین داشته‌ها یکی از راهکارهای عملی برای رهایی از دنیاگرایی است، چنان‌که قرآن می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (آل‌عمران: ۹۲)؛ بنابراین، تمرین زهد، دوری از آرزوهای بی‌پایان و دل‌ن بستن به نعمت‌های فانی دنیا راهی برای پلایش درون نوجوان و عبور از بحران هویت خواهد بود. نگاهی عبرت‌آمیز به دنیا نه‌تنها موجب آگاهی، بلکه بستر رشد شخصیت مستقل و متعادل او را فراهم خواهد ساخت.

۶-۲-۳- دوری از جاه‌طلبی

دوری از جاه‌طلبی و تمایل افراطی به برتری مقامی نسبت به دیگران، به‌ویژه در دوره‌ی نوجوانی، یکی از راهکارهای مؤثر برای حل بحران هویت است. جاه‌طلبی به معنای تسخیر دل‌های مردم برای کسب مقام و قدرت است و فرد به‌دنبال اهداف دنیوی خود است (احمدی، ۱۳۸۴، ص ۹۵؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۷، ج ۶، ص ۱۱۳).

قرآن و روایات اسلامی به‌طور مکرر جاه‌طلبی و شهرت خواهی افراطی را نهي می‌کنند و آن را منشأ کفر، نفاق و هلاکت معرفی می‌نمایند. خداوند می‌فرماید: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا نَوْفٌ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُنْحَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ؛ کسانی که طالب زندگی مادی و زینت و شهوات دنیوی هستند، ما مزد سعی آنان را در کار دنیا کاملاً می‌دهیم؛ اما در آخرت جز آتش سهمی نخواهند داشت» (هود: ۱۵-۱۶).

آثار منفی جاه‌طلبی شامل هلاکت ایمان و اعتقادات قلبی است. امام صادق^(ع) می‌فرماید: «مَنْ طَلَبَ الرِّئَاسَةَ هَلَكَ؛ کسی که دنبال ریاست باشد، هلاک می‌شود» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ح ۱)؛ همچنین پیامبر اکرم^(ص) اشاره می‌کند: «حُبُّ الْجَاهِ وَالْمَالِ يَنْبُتُ النِّفَاقَ فِي الْقَلْبِ كَمَا يَنْبُتُ الْمَاءُ الْبَقْلَ؛ دوستی جاه و مال نفاق را در دل می‌رویاند، همان‌گونه که آب گیاه را» (همان).

از آثار اجتماعی جاه‌طلبی می‌توان به منزوی شدن در جامعه، تباهی خود و پیروان، اختلاف در جامعه و سوختن در آتش جهنم اشاره کرد (احمدی، ۱۳۸۴، ص ۹۲). انسان موجودی اجتماعی است و برای پیمودن راه کمال به دیگران نیاز دارد؛ بنابراین، کنترل جاه‌طلبی و تقویت خداخواهی در نوجوانان می‌تواند به ایجاد روابط مثبت و همکاری در جامعه کمک کند.

اگر نوجوانان گرفتار جاه‌طلبی شوند و به‌دنبال اهداف دنیوی باشند، دیگران را مزاحم خود می‌پندارند و این موجب جنگ و تباهی در جامعه خواهد شد؛ اما با کنترل جاه‌طلبی و تقویت حس خدمت به دیگران، نوجوانان می‌توانند دیگران را به‌عنوان همکارانی برای رسیدن به اهداف خود ببینند. این نگرش موجب شکوفایی استعدادها و شکل‌گیری هویت اجتماعی مثبت در نوجوانان می‌شود و آنان را از بحران هویت به‌سلامتی عبور می‌دهد.

۶-۲-۴- دوری از احساس محوری

در دوران نوجوانی، واکنش‌ها نسبت به رویدادهای مختلف بیشتر متأثر از هیجانات و احساسات است. این مسئله ریشه در تحولات فیزیولوژیک، به‌ویژه تغییرات هورمونی و عصبی دارد که تعادل میان هیجان و منطق را به هم می‌زند (دیس، ۱۳۳۵، ص ۴۷؛ شرفی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۲). نوجوان در این مرحله، برای حفظ تعادل شخصیت، نیازمند تأمین مناسب نیازهای ذهنی و روانی خویش است (افروز، ۱۳۷۹، ص ۱۸۸). پیامبر اکرم^(ص) نیز به طبیعت پرهیجان این دوران اشاره فرموده‌اند: «الشبابُ شُعبَةٌ مِنَ الْجُنُونِ؛ جوانی، شعبه‌ای از جنون است» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۳۷۷).

این تعبیر گویای غلبه‌ی احساسات و نداشتن شناخت کافی نوجوان از تحولات درونی و بیرونی خویش است که به اضطراب و نگرانی‌های رفتاری منجر می‌شود (احمدی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۲). بی‌ثباتی عاطفی، تضاد در امیال و نوسانات رفتاری از جمله ویژگی‌های رایج این مرحله‌اند. حضرت علی^(ع) فرمودند: «لا يزالُ الْعَقْلُ وَ الْحَمَقُ يَتَغَالَبَانِ عَلَى الرَّجُلِ إِلَى ثَمَانِي عَشْرَةَ سَنَةً؛ عقل و حماقت در وجود انسان تا هجده‌سالگی در ستیزند» (کراجکی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۲۰۰) و نیز می‌فرمایند: «أَصْنَافُ السُّكْرِ أَرْبَعَةٌ: سُكْرُ الشَّبَابِ، سُكْرُ الْمَالِ، سُكْرُ النَّوْمِ، وَ سُكْرُ الْمَلِكِ؛ مستی جوانی یکی از چهار مستی خطرناک در زندگی انسان است» (حرّانی، ۱۳۷۶، ص ۱۲۶). از دیدگاه تعالیم اسلامی، اعتدال و استقامت کلید سلامت روانی و شخصیتی است، چنان‌که قرآن کریم می‌فرماید: «فَاسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتُ؛ پس همان‌گونه که فرمان یافته‌ای، پایدار باش» (هود: ۱۱۲). عقل الهی نیز برای انتخاب راه معتدل به انسان عطا شده است (شرقاوی و حجتی، ۱۳۶۶، ص ۲۷۱). تربیت صبر و کنترل احساسات نقش تعیین‌کننده‌ای در عبور نوجوان از بحران بلوغ و هویت دارد. امام علی^(ع) هشدار می‌دهند: «مَنْ لَمْ يَنْجِهِ الصَّبْرُ أَهْلَكَهُ الْجَزَعُ؛ کسی که صبر نجاتش ندهد، بی‌تابی نابودش خواهد کرد» (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۹، ص ۱۷۱) و توصیه می‌کنند: «عَوُدُ نَفْسِكَ التَّصَبُّرُ عَلَى الْمَكْرُوهِ؛ نفس خود را به تحمل ناملایمات عادت بده» (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۳۱). درنهایت، کنترل هیجانات، تقویت صبر و رعایت اعتدال از راهکارهای مؤثر برای شکل‌گیری هویت متعادل، پایدار و اخلاقی‌محور در نوجوانی هستند. امام علی^(ع) در توصیه‌ای تربیتی می‌فرمایند: «أَمْسِكْ عَنْ طَرِيقِ إِذَا خَفَّتْ ضَلَالَتُهُ؛ از رفتن در راهی که بیم گمراهی در آن است، خودداری کن» (همان).

۷- نتیجه‌گیری

بحران هویت از چالش‌های جدی دوران نوجوانی است که تأثیرات گسترده‌ای بر سلامت روانی، اجتماعی و معنوی نوجوانان برجای می‌گذارد. با توجه به حساسیت این مرحله و ضرورت شکل‌گیری هویت مستقل، بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی و روایی به‌عنوان منابعی غنی و معتبر، نقش حیاتی در مدیریت و حل این بحران ایفا می‌کنند. این آموزه‌ها، ضمن ارائه‌ی مسیرهای روشن برای رشد شخصیت و خودشناسی، به والدین، مربیان و نوجوانان کمک می‌کنند تا با تبیین

صحیح و جهت‌دهی مناسب به گرایش‌های فطری، به مرحله‌ی پایداری هویتی برسند. راهکار محوری در این مسیر تقویت میل فطری کمال‌گرایی است که سایر گرایش‌ها نظیر زیبایی‌گرایی، حقیقت‌طلبی، میل به پرستش، خیرخواهی و... همگی در ذیل آن معنا می‌یابند.

از سوی دیگر، کنترل عوامل مخرب نظیر جاه‌طلبی، دل‌بستگی به دنیا، خودخواهی افراطی و احساس‌محوری از جمله اقدامات مهم برای پیشگیری از انحراف هویتی هستند. تقویت صبر، استقامت و اعتدال زمینه‌ساز ایجاد توازن روانی و اخلاقی در نوجوان است و او را در مسیر سلامت روان و رشد معنوی قرار می‌دهد.

محبت‌ورزی به نوجوان از سوی والدین و مربیان، تأمین نیازهای عاطفی و احترام به او نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد امنیت روانی و عبور از مرحله‌ی بحران دارد. در کنار آن، جهت‌دهی صحیح به نوگرایی، تقویت خلاقیت و ابتکار و همچنین اعتماد به نفس و شناخت استعدادهاى فردی، راهگشای عبور نوجوان از تردید و سردرگمی است.

درنهایت، آن‌گاه که نوجوان با توکل بر خداوند، شناخت جایگاه خویش و تلاش برای تحقق اهداف الهی به مسیر بندگی، اخلاق و رشد قدم بگذارد، بحران هویت نه‌تنها حل می‌شود، بلکه بستری برای ظهور شخصیت مؤمن، متعادل و آگاه در جامعه فراهم خواهد آمد.

منابع

- قران کریم.
- نهج البلاغه.
- آقا محمدیان، حمیدرضا و سید مهران حسینی؛ «روان‌شناسی بلوغ و نوجوانی (روان‌شناسی رشد ۲)»؛ مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۴ ش.
- احمدی، سید احمد؛ روان‌شناسی نوجوانان و جوانان؛ چاپ پنجم، اصفهان: مشعل، ۱۳۷۴ ش.
- احمدی، عید محمد؛ «راه‌کارهای پیش‌گیری و درمان جاه‌طلبی از دیدگاه اسلام»؛ معرفت، شماره ۹۲، ۱۳۸۴ ش.
- انکینسون، ریتال و دیگران؛ زمینه روان‌شناسی؛ ترجمه‌ی محمدنقی براهنی و دیگران؛ چاپ دوازدهم، تهران: جوانه رشد، ۱۳۷۷ ش.
- اریکسون، اریک. اچ، د.دالوس؛ «یادداشت‌های زندگی‌نامه‌ای درباره بحران هویت»، شماره ۹۹، دوره ۴، ۱۹۷۰ م.
- اعرافی، علیرضا؛ آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم تربیت و مبانی آن؛ تهران: سمت و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۷ ش.
- افروز، غلامعلی؛ چکیده‌ای از: روان‌شناسی تربیتی؛ چاپ پنجم، تهران: انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۹ ش.
- اکبری، ابوالقاسم؛ مشکلات نوجوانی و جوانی؛ تهران: ساوالان، ۱۳۸۱ ش.
- امینی، ابراهیم؛ خودسازی یا تزکیه نفس؛ چاپ هفدهم، تهران: شفق، ۱۳۹۵ ش.
- برک، لورا؛ روان‌شناسی رشد، نوجوانی، پایان عمر؛ ترجمه‌ی یحیی سید محمدی، چاپ سی‌وپنجم، تهران: ارسباران، ۱۳۹۶ ش.
- بندورا، آلبرت؛ عاملیت انسانی در نظریه‌ی شناختی اجتماعی؛ ۱۹۸۹ م.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و درر الکلم؛ قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰ ق.
- جلالی، حسین؛ «درآمدی بر بحث «بینش»، «گرایش»، «کنش» و آثار متقابل آن‌ها»، معرفت، شماره ۵۰، ۱۳۸۰ ش.
- جنکینز، ریچارد؛ هویت اجتماعی؛ ترجمه‌ی تورج یاراحمدی؛ تهران: شیرازه، ۱۳۸۱ ش.
- جوادی آملی، عبدالله؛ «فطرت در آیین قرآن»؛ انسان پژوهی دینی، شماره ۲۳، ۱۳۸۹ ش.
- جوادی آملی، عبدالله؛ فطرت در قرآن، چاپ چهارم، قم: اسراء، ۱۳۸۶ ش.
- حرانی، حسن بن شعبه؛ تحف العقول؛ ترجمه محمدباقر کوه‌کمره‌ای؛ چاپ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
- حرعاملی، محمد بن حسن؛ وسائل الشیعه؛ ترجمه‌ی محمدرضا حسینی جلالی؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث؛ ۱۴۱۶ ق-۱۳۷۴ ش.
- حسینی دشتی، سید مصطفی؛ معارف و معاریف (دائرة‌المعارف جامع اسلامی)؛ تهران: سپیدموی اندیشه، ۱۳۹۳ ش.
- حسینی‌زاده، سید علی؛ سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت؛ چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه،

ش. ۱۳۸۵

- درودی، نجمه و حسن ملکی؛ «فطرت در آیات و روایات»؛ معرفت، شماره‌ی ۱۸۷، ۱۳۹۴ ش.
- دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه دهخدا؛ چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.
- دیس، موریس؛ بلوغ: حسین صفاری؛ چاپ دوم، تهران: علمی، ۱۳۳۵ ش.
- دیلمی، حسن بن ابی‌الحسن؛ أعلام ال‌دین فی صفات المومنین؛ بیروت: مؤسسه آل‌ال‌بیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹ ق.
- زاهدی، مرتضی؛ نظریه تربیتی اسلام؛ تهران: مؤسسه فرهنگی صابره، ۱۳۸۵ ش.
- سبحانی‌نیا، محمدتقی؛ بررسی مسائل جوانان؛ چاپ چهارم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲ ش.
- سبحانی‌نیا، محمد؛ «منشور جوانی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) با رویکرد نامه‌ی ۳۱ نهج البلاغه»؛ ره توشه ماه مبارک رمضان، ۱۳۹۹ ش.
- سلیمانی‌فر، ثریا؛ بررسی شخصیت جوان از دیدگاه قرآن، حدیث و علم روان‌شناسی؛ چاپ سوم، تهران: فرهنگ مکتوب، ۱۳۸۵ ش.
- شرفی، محمدرضا؛ جوان و بحران هویت؛ چاپ پنجم، تهران: سروش، ۱۳۸۳ ش.
- شرفی، محمدرضا؛ دنیای نوجوان؛ چاپ یازدهم، تهران: منادی تربیت، ۱۳۸۶ ش.
- شرفاوی، حسن محمد و سید محمدباقر حجتی؛ گامی فراسوی روان‌شناسی اسلامی؛ تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۶ ش.
- شریف رضی، محمدبن حسین؛ نهج البلاغه؛ للصبحی صالح؛ قم: هجرت، ۱۴۱۴ ق.
- شیخ صدوق، محمدبن علی؛ التوحید؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۴ ش.
- _____؛ الامالی؛ قم: اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
- _____؛ من لایحضره الفقیه؛ قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.
- شیروانی، علی؛ سرشت انسان: پژوهشی در خداشناسی فطری؛ قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
- الطائی، علی؛ بحران هویت قومی در ایران؛ تهران: شادگان، ۱۳۷۸ ش.
- طبرسی، حسن بن فضل؛ مکارم الأخلاق؛ چاپ چهارم، قم: شریف رضی، ۱۴۱۲ ق.
- عمید، حسن؛ فرهنگ عمید؛ چاپ سوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹ ش.
- فیض کاشانی، ملأ محسن؛ مهجۃ البیضاء؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ ش.
- قمی، عباس؛ سفینه البحار؛ تهران: اسوه، ۱۴۱۴ ق.
- کراجکی، محمدبن علی و عبد الله نعمه؛ کنز الفوائد؛ قم: دار الذخائر، ۱۴۱۰ ق.
- کلمز، هریس؛ روش‌های تقویت عزت‌نفس در نوجوانان؛ ترجمه‌ی پروین علیپور؛ چاپ چهارم، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱ ش.
- کلینی، محمدبن یعقوب؛ الکافی؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ ش.
- _____؛ کافی؛ تحقیق علی‌اکبر غفاری؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

- گیلانی، عبدالرزاق بن محمد هاشم؛ مصباح الشریعه؛ چاپ چهارم، تهران: پیام حق، ۱۳۸۷ ش.
- لورا، ایزابل؛ ناوارو، کالدرون؛ روزانا، ملان، رومرو؛ پیوند متقابل بین هویت شخصی و آفرینش هنری؛ ۲۰۲۳ م.
- مارسیا، جیمز و همکاران (۱۹۸۰).
- متقی هندی؛ کنز العمال؛ تحقیق شیخ بکری حیانی و شیخ صفوة السقا؛ بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ ق.
- مجلسی، محمدباقر؛ بحارالانوار؛ بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
- مسلمی، محمدالله؛ «ویژگی‌های تربیتی نوجوانان از دیدگاه اسلام»؛ گفتمان فقه تربیتی، شماره ۱، ۱۴۰۰ ش.
- مصباح یزدی، محمدتقی؛ انسان‌سازی در قرآن (معارف قرآن ۷)؛ قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی^(ع)، ۱۳۸۸ ش.
- _____؛ خداشناسی در قرآن (معارف قرآن ۳-۱)؛ قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی^(ع)، ۱۳۸۶ ش.
- _____؛ فلسفه اخلاق. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۹ ش.
- مطهری، مرتضی؛ فطرت؛ تهران: صدرا، ۱۳۶۱ ش.
- معین، محمد؛ فرهنگ معین؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۱ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ اخلاق در قرآن؛ قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۳۸۵ ش.
- نصیری، فرهاد و فقیر سمیعی؛ «رابطه استراتژی (راهبرد) با تاکتیک (راهکار)»؛ مهندسی مدیریت، شماره ۱، ۱۳۹۵، ۶۵ ش.
- Bandura, A. (1989) Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*.
- Laura, Isabel, Navarro, Calderón. Rosana, Meleán, Romero. (2023) Vinculación interdependiente entre identidad personal y creación artística. doi: 10.37293/sapientiae91.08
- Marcia, J.E (1980) Identity in adolescence In Adelson (Ed), *Hand book of adolescent Psychology*. New York wiley109- 1110

